

דור הלבנטינים

זיקליון כהנוב : אחי, המורד

כשבאו הורי והצטרפו אלינו בישראל, אחרי מערכת-סיני, דיברנו כמובן על אנשים ומאורעות שהיתה להם חשיבות בחיינו, כדי למלא את חלל השנים בהן קשה היה לנו להחליף מכתבים בינינו, בין ארצות אויבות. מתוך סיפוריה של אמי נצטיירה לפני דראמה נוספת, סמוכה לשלנו, שונה ממנה ועם זאת מעורבת בה. סבה של אמי היה בזמנו רצען במונאסטיר, העיירה הקטנה שבה נולד חביב בורגיבה, ומתוניסיה מקבלים היינו בזמנו שמן, יין, ותמרים שקופים כעין הענבר. קנאה סתומה גאתה בי כשסיפרה לי אמי, אחרי בואה לישראל, על הפטרוטיים מצפון-אפריקה שהתגוררו בביתנו ביחסי קירבה שפזאת אתה ועם אבי. במכתביה היתה מזכירה את „חברתם החביבה של הצעירים האלה — סטודנטים מארצות ידידותיות — הממלאים מעט את חלל השתיקה שהניחו אחריהם הילדים שעזבונו“. התוכחה הרגיוזני, וכך גם הרגיוזני המחשבה על זר העושה ב„חדרי“ כבתוך שלו. מזור, היתה בי הרגשה של אינו ישות הנשקפת בראי שעל שולחן-התמרוקים שלי, פנים מעוטרים בלהבות הניצתות בשוליו המלוטשים של הראי. ידיד? שונא? לא ידעתי אל-נכון, אבל חשתי שקיים בינינו איזה יחס מעורפל.

זולייין בן-דודי, שידע כי חלפּוּר־עברו ימי עשרם של הורי, שאל את אמי אם מוכנה היא לאכסן אצלה את החברים התוניסאים האלה, שבורגיבה המליץ עליהם לפניו. הם חזרו עתה, נציגים רשמיים של ממשלתם במצרים ובמועצות הליגה הערבית. מהיותם תוניסאים נחשבו ממש חלק מן המשפחה.

כשביקרתי בבית ב־1946 סח לי זולייין בהתלהבות: „התוניסאים האלה, טיפוסים עצומים... כמונו הם שקויים תרבות צרפתית, אנו יכולים לשוחח, שהרי קראנו את אותם הספרים. חוץ מזה הם חזקים די-הצורך ואינם מתביישים להחזיק טובה לצרפת, שנתנה לנו הרבה כל-כך. הם שונים תכלית שינוי מן הערבים שפאן, שכולם הושחתו קצת על-ידי היטלר, וכיום הם אנטישמיים, בגלל העסק הזה של פלשתינה. ודאי, יש בתוכם ברנשים הגונים, אבל לא מאותו סוג... התוניסאים קיוו, עדיין הם מקוויים, שצרפת המשוחררת, המטוהרת מן היסודות הריאקציוניים שבה, צרפת הטהורה אשר לצדה נלחמו, זו של מהפכת 1789, צרפת זו תעניק להם את עצמאותם מתוך רוח נדיבה של אחוה. צרפת, רואה את, על אף הנגע הקולוניאליסטי, איננה אנגליה, שלא נתנה דבר ולא יצרה דבר בחבל-עולם זה. צרפת הפכה את הברנשים האלה לאנשים נלהבים לחופש, בניה-ברוח, ברנשים חושבים, שהיא יכולה להתגאות בהם... היית רוצה להיפגש עם ידידי? בקיץ זה, אם תעברי

בפאריו לפני שתחזירי לאמריקה שלך, אני חושב שאוכל להציגם בפניך, בפרט אחד מהם, את תראי, טיפוס עצום, מזהיר, שנוך, עמוק ואנושי... אני מעדיף שלא להזכיר שמות, הרי את מבינה, הם עושים כל מיני דברים... רובם גם ישבו בכלא למען העניין..."

עם ז'ולין אמנם נפגשתי בפאריו אך לא עם ידידיו. ערב אחד, כשסעדנו יחד במסעדה קטנה מול פורט-שאמפארה, היה "הטיפוס העצום" צריך לבוא, אבל עברו שעות, ז'ולין התעצבן יותר ויותר וידידו לא הופיע. לבסוף נכנס בחור אחד ואמר לו: "הוא לא יבוא. אבל הוא עבר בשלום. הוא מוסר לך תודה, חבוב. בלעדיך... לא, מוטב שאסתלק..."

קושרי-הקשר האלה נראו לי קליראש מעט ואני השקחתי את המקרה מלבי, אבל כעבור שנים אחדות, כשהתגוררתי בפאריו, באו קרובים אחרים מצפון אפריקה וסיפרו לי כי ז'ולין, שאצלו התגורר בורגיבה כשהיה במצרים, הביא תועלת מרובה לו וללאומנים התוניסיים ועזר להם ליצור "קשרים" במצרים, וכן שחביב בורגיבה, שהוא עתה נשיא הרפובליקה התוניסית, שומר אמונים לידידו. כלום בורגיבה הוא איש שצריכה הייתי להיפגש אתו שנים אחדות קודם? כאשר קראתי את הכרזותיו של בורגיבה בעתונות הצרפתית, בפרוזה צרפתית צלולה להפליא, דימיתי לשמוע את קולו של ז'ולין האומר: "קראנו את אותם הספרים... צרפת יכולה להתגאות..." אך דומה היה כי צרפת חוששת דווקא מפני האפרוחים המזורים שעליהם דגרה.

כעבור זמן, בישראל, העיר אחד מפעילי הציונים של מצרים שהספיק להימלט ברגע האחרון: "אם כן את מכירה את ז'ולין? בחור חביב, שהיה מדבר קצת יותר מדי". חיוך מלא רמזים. "הוא עזר לנו, פעם או פעמיים, אבל לא ידע זאת". ספק היה בידי אם אמנם "לא ידע" ז'ולין, מתוך שידעתי את קשרי-הנאמנות המסובכים שלו — טוניסאי, לבנטיני, ויהודי שבנעוריו חלם על הקיבוץ. הוא ידע שאני בישראל, אבל במסגרת הערכים שלו לא היתה לכך שום השפעה על הזיקה שבין חבריו התוניסאים לבין הורי, שכן זאת היתה ידידות אישית, וכל אדם יקפיד שלא להניח לקשרי-נאמנות אחרים להפריע לה לזו ולא לדבר על דברים שמוטב להם שלא ייאמרו...

**

מתוך זכרונותיהם של הורי על דייריהם נשתקפו גילויים בלתי-צפויים של הנאמנות הערבית. הם סיפרו למשל על פאווי, תלמיד-רפואה עיראקי, שבימי מערכת-סיני היה שופך אש וגפרית על נאצר, ושמיד לאחר זאת של המשרתת היה מתעקש "לדעת את האמת", משתופף אל הרדיו תחת השמיכה ומאזין לשידור החדשות מישראל, ולאחר-מכן היה יוצא ומכריז בלחישות-נצחון צרודות בחדר המאופל שהישראלים פשטו על פני כל חצי-האי סיני, ששמו את מצרים ללעג ולקלס ושפך

ראוי להם להללו — וכי מי הם בעיניהם שקראו תגר על בריטניה הגדולה? התוניסאים בוז לעיראקי, „תרנגולת רטובה, נקבה“, משום שעם כל אזעקה היה מיילל שבאמת שטות גמורה היא למות בעד תעלת סואץ. הוא חזר לבגדאד בשאט־נפש, להמשיך במנוחה בלימודיו. נער מסכן, מה היה עליו עתה? אבי אמר שהוא היה בן למשפחה מצוינת...

אחרי סיני התיחסו התוניסאים בבוז רב עוד יותר לנאצר, לכנופיה הצבאית השלטת, למצרים ולמדינות הליגה הערבית; הראשון היה בעיניהם „זרדק“, השניה „נבערת ושחצנית“, השלישית „רקובה ללא תקנה“ ואילו האחרונות נראו להם „מושחתות, ריאקציניות ונחשלות“. הם צחקו לסולידריות שעוררה את המדינות האחרות הערביות לחוש כביכול לעזרתה של מצרים, והשוו זאת לעמדתם של בורגיבה ושל מוחמד ה' מלך מארוקו, שמבלי לנתק את היחסים עם צרפת הם תומכים בפטריוטים האלזיראיים, ולהבדיל מנאצר אינם חולמים להקים קיסרות, לפי שטרודים הם בפתרון בעיות ממשיות וקרובות מכדי שיתמכרו לשכרון המלים... הישראלים, כך אמרו, בדין הם נלחמים על חירותם. הם „נהדרים“, וחבל מאד שצרכי המאבק המדיני שלהם במגרב כופים עליהם שיתוף־פעולה הדוק עם מצרים והליגה הערבית. אבל לכשישיגו את מטרותיהם, והמגרב כולו יהיה עצמאי, לא די שיעמדו לצדה של צרפת כשותפים שווי־זכויות אלא שגם יהיו ידידים לישראל. לרוע־המזל אין הכורח הפוליטי חופף תמיד את רגשי האהדה. הורי נזהרו שלא לחוות דעה, שהרי אחרי הכל היו ידידיהם לאומנים ערבים בעיניהם.

אמי גאה היתה לספר לנו שהתוניסאים הוכיחו שהנם ידידים אמיצים ונאמנים ליהודי מצרים. „השגרירות התוניסאית היתה נותנת דרכון לכל יהודי שיכול להוכיח אפילו קשר דחוק ביותר לתוניסיה, והשלטונות המצריים נאלצו לבטל צווי־גירוש שפן לא נוח היה להם כל־עיקר לגרש את אזרחיה של רפובליקה־אחות ערבית. העתונות המצרית האשימה את השגרירות התוניסאית שהיא נעשית כמין קונסוליה יהודית, נספח לסוכנות היהודית, וטפלו עליה שהתנהגותה אינה הולמת מדינה־אחות ערבית. אבל התוניסאים לא שמו לב והוסיפו לעזור ליהודים ככל אשר יכלו, ובכך הוכיחו שהם אנשים בוגרים, בעלי תרבות ובעלי רגש אנושי, הראויים לעצמאותם.“

יש משמעות לעובדה שהלאומנים התוניסאים האלה בחרו ביודעים להתגורר לא אצל משפחה מוסלמית אלא אצל יהודית, שאתה היו מדברים צרפתית, ואף כי לא קראו לדברים בשמם, דגול דגלו בזכותם של הלבנטינים שלא להיות מקשה אחת אלא לשמור על השוני והחיספוס, אפילו במסגרתה של ההשקפה הלאומית שלהם.

מתוך אותם מניעים קבע בורגיבה שיהיו התלמידים בכל בתי־הספר היסודיים של תוניסיה העצמאית לומדים צרפתית בשקידה, והוא הסביר בתוך כך כי הערבית

בצורתה הנוכחית אינה מוסרת מחשבות ומושגים שהם הכרח לתקופתנו, וכי אם לא יקנו להם הילדים את דרכי המחשבה האלו לא תהיה תקוה לא להם ולא לארצם להחזיק מעמד במאה העשרים. העצמאות הלאומית אינה משיגה הרבה אם אינה מעניקה לעם שלם את האמצעים לגשת למורשת האדם בכללותה. כלבנטיני לאמיתו פנה בקריאה למורים לצרפתית, עם שנתן ליחידות של מורדי פ.ל.ג. מחסה ואפשרות יות אימונים בגבולותיו, ואפילו אחרי ההפצצה של סאקייט־סיד־יוסוף לא ניתק את היחסים עם צרפת אלא שקד בסבלנות לאחות את הקרע; וצרפת, אומה לטינית, שבאמצעות הכנסיה ירשה את תמצית הלבנטיניות המתורבתת כפי שנתגלמה בביוז'ן, שלחה לבורגיבה את המורים האלה, בהיבשעה שנאצר נטל מעמו מאות מורים, את האירופים גירש, ואת המצרים שיגר לארצות ערביות אחרות לשיר מזמור לאחדות והלל לתרבות הקדומה, משל כאילו מכוח לחש והשבעה בלבד אפשר להחזיר את אלה לעולם.

צפון־אפריקה גם היא יש בה קנאים רפ־רוח, לבנים ושחומים, אכולי רוחה הפראית של השלילה, אך אפילו עכשיו יש בה גם אנשים השולחים יד לתקן ולהטליא את המסכת הזאת היקרה לאי־שיעור של חיינו, שפולם תערובת, שוקדים על הנסיון המדהים הזה ליצור יחסים חדשים בין עמים, יחסים שהפוליטיקה אינה אלא חלק מהם.

„בורגיבה מיטיב לדבר צרפתית יותר מאשר ערבית“, היה ידידם התוניסי של הורי מספר להם בגאווה, כשהוא מכיר בחשיבות הנכס הזה של שוני ורב־צדדיות, כשהוא נותן בכך ביטוי למשהו מן ההומניזם הלבנטיני משכבר־הימים. לא קלה היא צמיחה זו של ענף חדש המורכב על גזע ישן, והחתך במקום ההרכבה עודו צבוי ודווח. קיים גם המורד, שעודו חלוק בינו לבין עצמו, המסתער לפעולה כדי להימלט מן הקרע שבתוכו. גם אותו הכרתי לדעת, כפי שנצטייר בהדרגה מתוך מכתביהם של הורי, שדיברו בחיבה ובהערצה עזה על המורד הצעיר שהתגורר בביתם, ותכופות כל־כך דיברו בו עד שאותה בבואה בראי ששוב לא היה על מקומו סופה שנתבהרה, נעשתה פרצוף, דמות, אדם מוכר.

**

לעתים קרובות רגזתי על שהורי מספרים במידה כזאת של חוסר־בקורת בשבחו של אותו ח'אלד, שהתגורר בביתם לסירוגים שנתיים ימים. „ח'אלד הוא היצור המופלא ביותר שפגשתי מימי“, היתה אמי משתפכת ואומרת, „טוב־לב ומבריק כל־כך. פשוט הערצנו אותו. כשהיה בא הביתה בערב ורואה אור בחדר־המגורים, היה שואל אם יוכל להצטרף אלינו. מעולם לא פגשתי אדם מעניין כל־כך. הוא ידע הכל, קרא הכל, דוסטויבסקי, טולסטוי, והוא ידע אלפי שירים על־פה, כולל, נדמה לי, את כל פזל ואלרי. הוא היה מדבר על עוד הרבה סופרים שמעולם לא שמעתי את שמעם, על סזרל ועל אחד רוסי שנקרא בוכארין או כיוצא בזה. הוא היה גם

עדין כל־כך. בבוקר, בצאתו, תמיד היה משאיר לי פתק, סתם כדי לומר משהו נעים בשורות אחדות של שירה, תמיד קולע, מזהיר... או, הוא היה חמוד".

„ח'ליל היה גאון ומלאך", אישר אבי בכובד־ראש.

„ח'ליל סיפר לי גם הכל על אודות טרוצקי", המשיכה אמא. „הוא קרא את ספריו ואמר לנו שכאשר הרג סטאלין את טרוצקי השמיד את טהרתה של המהפכה הרוסית, את עצם נשמתה. ח'ליל היה נתון בכל נפשו ומאודו למלחמת עצמאותה של אלז'יריה. חדרו היה מלא גזרי עתונים, כתבי־עת וספרים, הוא הרבה לכתוב ודיברו היה יפה כל־כך, לוהט כל־כך, את כל חייו הקדיש לענין חירותה של מולדתו".

„בזמנו היית פרו־צרפתית קנאית, אמא, והגיבורים שלנו היו ז'ופר, פוש, ליאוטה ופראנשה־ד'אספרה", ליגלגתי, נרגזת על האלז'ירי הצעיר הזה שמכל־מקום עבד במחלקת־המגרב של הליגה הערבית ואשר עיסקויו הרוחניים מוכרים היו לי למשמע־אוזן.

פניה של אמי הסמיקו מתחת לשיבת שעה. „ח'ליל שיכנע אותי בצדקת מלחמתו. בדומה לתוניסאים שלנו, אהב את צרפת. כשהוכחתי אותו פעם על פניו: „ח'ליל, איך יכול איש משפיל ומעודן כמוך ללמד זכות על טרוריסטים ההורגים אנשים חפים־משעו", אמר לי כי הצרפתים הם שהפכו אותו לטרוריסט, למורד, מפני שבנוצרו היה אדיר חפצו להיות צרפתי, שיהיו כל בני־ארצו צרפתים. כשפרצה מלחמת־העולם השניה התגייס, ואחר־כך הצטרף לשורות צרפת־החפשית. הוא נלחם באיטליה, נפצע, ודה־גול עצמו ענד לו אות־הצטיינות על אומץ־לבו. הוא עלה לדרגת קצין והוסיף לשרת בצבא, פיקד על גדוד של חיילים צפון־אפריקאים. הוא סיפר לי איך אירע הדבר כולו. פעם אחת, בחג־המולד, קיבלו החיילים מצרפת את מתנותיהם ואילו החיילים המוסלמים קיבלו חבילות ששווין רק חצי. חיילי צפון־אפריקה נפגעו עד מאד וסירבו לפתוח את החבילות, וח'ליל, הקצין שלהם, הלך אל ה„קומנדאן" למחות. הקומנדאן אמר שחג־המולד הוא חג נוצרי ולא מוסלמי, וח'ליל השיב לאמור שאם כך הדבר היו החיילים המוסלמים צריכים לקבל חבילה באותו שווי ברמאדן, ואין הם מקבלים. הם לא נלחמו עם חבריהם הצרפתים על־מנת שיהיו חשובים כחצי צרפתי. הקומנדאן אמר שהוא מצטער אבל אלו הן הפקודות שבידו. או אז זרק ח'ליל את אות־הצטיינות שלו ואמר כי צרפת יהיה לה יסוד לזכור אותו. והוא עזב את הצבא. הוא אמר שאז תפס שמיזוג־מתוך־שוויון הוא חלום שאינו בריביוע, ושתוצרך אלז'יריה להילחם לעתיד עצמאותה בכל האמצעים שבגדר האפשר, אף שהוא מקווה בכל לבו שצרפת תבין כי אלז'יריה צריכה להיות בת־חורין, בטרם תאחר את המועד, בטרם ירחיקו הדברים לכת יותר מדי...“ עלה בזכרוני שקראתי סיפור דומה לזה ב„לה מונד", אף כי לא זכרתי מה היה שמו של הקצין המעורב בדבר. ודאי היו מאות ואלפים מקרים מעין אלה, השפלות קטנוניות, רגשי גאווה פצועים, שהעירו ועוררו את האנשים

שרצו „להיות צרפתיים“, ואשר לגביהם גילו הצרפתים מידה משונה כל־כך של שוויון־נפש. אולי היתה הצרה בכך שתרבותנו הצרפתית החילונית לימדתנו לקבל את „העקרונות של 89“ בחינת כללים מוחלטים של התנהגות אבל לא לימדתנו כי כמו שביטא זאת אוגוסטינוס הקדוש איש צפון־אפריקה לפני ימים כה רבים, „שומה עלינו לחפש כמי שחייב למצוא, ולמצוא כמי שחייב להוסיף ולחפש“.

**

„איך הסכמת להחזיק את הטרוריסט הזה בצל־קורתך?״ שאלתי. „הדבר היה יכול להביא עליכם סכנות“.

„ובכן, בתחילה לא ידענו כלל. התוניסאים שאלו אותנו אם נסכים לקבל את ידידם זה. היה לו באמת משלח־יד משונה שבגללו הוצרך להרבות בנסיעות, הוא היה סוחר בקרביים של בהמות. למען האמת פיקפקתי בכך מעט, אבל התוניסאים המליצו עליו בחמימות כל־כך... ח'ליל מצא חן בעינינו מרגע שהופיע, וככל שהכרנו אותו, יותר מצא חן בעינינו. אבל הופתענו כל־כך שבחור ענוג ומעודן כמוהו יהיה סוחר בקרבי בהמות, ואף־על־פי שהיה מדבר על כל דבר שתחת השמש הנה על קרבי בהמות מעולם לא דיבר. אביך נמלא סקרנות כל־כך עד שלבסוף שאל אותו, מר ח'ליל, אינני יכול להאמין שאתה, במחילה מכבודך, מעין סוחר בקרביים, ולו גם בסיטונות. אולי אתה עתונאי?״

„ח'ליל אמר שאמנם עתונאי הוא וביקש את סליחתנו על שלא סיפר לנו זאת מלכתחילה, אלא שחשש שאם נדע את דעותיו לא נרצה לקבלו, ומתוך כל מה ששמע מפי התוניסאים רצה מאד לגור אצלנו, כדי שיוכל לחזור למקום בו ירגיש עצמו כבתוך שלו, שרוי במנוחה, בין ידידים.“

„בתחילה דומה היה שהדברים מתקבלים על הדעת, אבל אחר־כך תמהתי על שאף כי מרבה הוא כל־כך לכתוב לא ראה איש מעולם מאמר בחתימתו לא בצרפתית גם לא בערבית. זכור לי שהשאל לי לקריאה את ספרו של בגין, 'המרד'. הוא הגה הערצה עמוקה לישראל, ואמר שהיהודים צודקים בהחלט ברצותם במולדת משלהם, וכי הפליאו לעשות בהשיגם להם את חירותם. בגין, אמר, הוא התנ"ך שלו, ומבגין למד הכל. הוא גם סיפר לנו הרבה על הקיבוצים ועל ההסתדרות ועל ממשלת הפועלים והמוסדות החברתיים כאן. הוא אמר לנו כי ישראל היא 'ציביליזציה של אואנגארד', וכי כאשר תשיג אלז'יריה את עצמאותה אפשר יהיה לחזור בארצו על הרבה דברים שנעשו בישראל, כדי לפתור את בעיותיה הכלכליות והחברתיות, אלא שלפישעה צריכה אלז'יריה לעשות יד אחת עם נאצר, מצרים והליגה הערבית. אין כל ברירה. הנה כי כן, שקוע היה ראשו־ורובו בכל הדברים האלה עד שלבסוף לא התאפקתי ואמרתי לו, ח'ליל, אינני יכולה להאמין שאדם מסור כמוך הוא רק עתונאי. ודאי יש לך חלק פעיל במאורעות האלה — אבל אינך חייב לספר לי.“

„אז הודה כי הוא חבר פעיל בפ.ל.נ. ושהוא עובד במחלקת־המגרב של הליגה הערבית. דבר זה הדאיגני. ידידים היינו באמת, ולכן אמרתי לו, 'אני מבין ומעריך את האידיאל שלך ואני גאה על שנתת אמונך בי, בנו, מפני שאתה יודע כמה אנחנו מחבבים אותך. אבל אנחנו אנשים זקנים ועייפים, ואנו מקווים לגור ביום מן הימים עם ילדינו. חובתנו כלפיהם היא לשמור על עצמנו. כשבאת לא סיפרת לי מאומה מפל זה. אני יודע, לא יכולת. אבל רוצה הייתי שתבטיח לי שאם אי־פעם תבוא עלינו סכנה בגלל ישיבתך כאן, תעזוב את הבית'. הוא הבטיח — והוא עמד בדיבורו. הוא אמר לי גם מה־חשוב הדבר בעיניו שמפתח ביתנו נמצא תמיד בכיסו, שבכל אשר יהיה ובכל אשר יעשה יודע הוא כי יש מקום שאליו הוא יכול לחזור. כשעזב אותנו ב־1956 היו דמעות בעיניו, דמעות באמת. טרוריסט, כן, אולי, אבל הבחור המתוק והרגיש ביותר שבעולם.

„הוא וידע אותי אל הממונה עליו, עמר, שאליו באתי במחלקת־המגרב של הליגה הערבית כשנעדר מביתנו. פעם אחת נעדר ח'ליל הרבה יותר מפפי שהבטיח, ואני דאגתי לו, מפני שלהלכה הייתי צריך למסור על כך לשלטונות. גם בעל־הבית שלנו, אזרח צרפתי, התחיל להציק; הוא שמע שח'ליל זה הוא טרוריסט, והוא לא רצה שיפוצצו את רכושו כשם שלא רצה לפשוט בצרפתים, שתומך היה בהשקפתם, ורק ימים אחדים קודם־לכן התפוצצה פצצה ברחוב שלנו. אמרתי לו: 'מר סונצינו, פצצות כיום הן כמו זיקוקים בחג־הבייראם, הן מתפוצצות בכל קרן־רחוב ואינן זקוקות כלל לח'ליל, שהוא עתונאי, נלהב מעט, כדרך הצעירים'. אבל מודאגת הייתי. נערתו של ח'ליל, שאהבתו מאד, כתבה אלי שאינה יודעת את נפשה מרוב חרדה, זמן כה רב לא שמעה עליו מאומה. הוא סיפר לי עליה בזמנו, סיפר לי הכל — כמעט הכל. הנה כי כן פניתי אל עמר בליגה הערבית ושאלתיו מה אעשה: אמסור על היעלמותו של ח'ליל למשטרה המצרית או לקונסוליה הצרפתית, או מה? אחרי הכל הרי הוא אזרח צרפתי. ומה אגיד לנערה? עמר צחק לי ואמר שאין כל צורך למסור לא לצרפתים ולא לשום רשות אחרת, מפני שעתה־זה קיבל מח'ליל מכתב האומר שיחזור בעוד ימים אחדים. יכולה אני לכתוב לנערה ולהודיע לה זאת.

„בחזירתו אמר ח'ליל שנתון היה במצב בו נבצר ממנו לכתוב. הוא כעס כשסיפרתי לו שמר סונצינו, בעל־הבית שלנו, רוצה שיעקור מכאן. הוא עוד יתחרט על זה, אמר. מחיתי: 'הה, לא, מאה פעמים לא, ח'ליל. אין זה לכבודך. האדם הזה רשאי להחזיק בדעותיו כמו שאתה רשאי להחזיק בשלך, וזכור — הבטחת לי שלא יהיו לנו שום קשיים בגללך'. הוא אמר שהצדק אתי, שהוא סתם יצא מגדרו מעט. אין לנו מה לחשוש, אדרבה, העובדה שהוא מתגורר אצלנו היא הגנתנו הטובה ביותר מפני השלטונות המצריים, והוא עומד תמיד לרשותנו. אמרתי לו גם שאין זה הוגן שהוא מזניח ככה את נערתו, כלום לא יכול היה לכתוב לה לפחות? כן, הדין אתי, אמר, אלא ששקוע היה כל־כך בענייניו עד שנשכים, אהבה וכל זה משוּפ־מה

שוב אינם בשבילו. יש שהוא חולם על שלום, חפץ לשאת אשה, להעמיד ולדות. עם מי יוכל להתחתן? לא עם בחורה אירופית, שהרי הוא פטריסט אלזיראי. דבר זה היה אפשרי בימי בורגניבה, לא בימיו. אבל גם לא עם בחורה מוסלמית, שעתה-זה יצאה מן ההרמון, שאין לה נסיון בחיים, שאֵתה לא יוכל אפילו לשוחח. למרבה האירוניה, רק אשה אירופית תוכל להבין לרוחו. אותו ערב סיפר לי שטילפן אל נערתו בציריך וכתב לה מכתב ארוך. כלום נחה דעתי?

הבינותי פתאום את הזיקה שנתרקמה בין אמי התוניסית למוסלמי הצעיר הזה, זיקה אפיינית כל-כך שבין אשה מזרחית לבנה-יקירה, שהיא מפנקתו, גוערת בו, מעריצה אותו, יועצת לו עצות, מאמינה בו, בעוד אשר לגביו הריהי האשה היחידה שהוא מכבדה ונותן בה אמון באמת. אמי אולי היתה קרובה אליו יותר מאמו שלו, בשל אותה מידת אירופיות שהיתה משותפת להם. אנחנו, בנותיה של אמי, לא יכולנו לשים בה אמוננו בנקל כל-כך: תמיד נראתה מאוכזבת כשלא התנהגנו בצורה השיגרתית המקובלת, כשהתפעלנו התפעלות ספרותית מפורצי-גדר למיניהם. היא התפעלה מן ה"עצמאות" שלנו, כפי שקראה לה, עם כל שהייתה חששנית ורכת-לב, אך מידה זו שבנו גם זעזעה אותה והפחידתה. גבר דינו אחר, בן-חורין הוא מטבע בריאתו, ובכל אשר יעשה אין סכנה שיהיה מנוודה מן החברה. בדומה לצרפת, נחרדה גם היא מפני האפרוחים שעליהם דגרה. ח'ליל זה, שעורר את האשה ה"ילידה" באמי, הוא שהצליח אפוא במקום שנכשלתי אני. גם אני בזמני רצייתי שתאהב את הערביה הקטנה שבי, וכשבגללה השתחררתי סופית מזו, נרעשה אמי ונפגעה למראה ישותי החדשה, שגם אותה לא יכלה לקבל בשלמות. בדומה למה שאירע בין צרפת לח'ליל.

התלוצצתי, "הו, אין אנו צריכים לדאוג לעסקי-האהבים של ח'ליל. הוא יחזור לאלזיריה באחד הימים — אולי כבר חזר — ויפגוש בנערה נחמדה שהשליכה את צעיפה מעליה יחד עם כמה רימוני-יד, ושקראה את כל הספרים עבי-הכרס".

"מה יהיה בסופו של העולם הזה, שכל-כולו מלא אלימות?" גנח אבא. "אבל בן-בלה ודאי שלא יתחתן, המסכן. אינך יודעת שעדיין לא שיחררו אותו מבית-הסוהר?"

קפצתי ממקומי. "בן-בלה? בן-בלה הידוע? התיאורטיקן של הפ.ל.נ., המוח שאירגן את תמיכת מצרים ומדינות הליגה הערבית במרד האלזירי? זה היה ח'ליל? אבל מדוע לא אמרתם זאת מיד?"

"לא תפסתי שאינך יודעת", אמרה אמא. "נכון, איך יכולת לדעת? תמיד קראנו לו ח'ליל, מתוך הרגל, וגם מפני שבן-בלה הוא עכשיו שם היסטורי ואילו ח'ליל הוא הבחור שאהבנו, שגר אתנו בבית".

אם כן זאת היתה הדמות בראי, שאיננו עכשיו, שנמכר עם כל יתר הדברים שהיו לי לבית. מופלא הדבר שהמעשים החשובים והאלימים האלה הוכנו בחדר שבו

גנותי את יומני, שבו חלמתי על התקוממותם עטורת־הנצחון של שחומי־העור, שאיש אחר בא להמריצם לפעולה, כמו שצץ השד ומופיע מתוך עשנם של חלומות. „ודאי“, המשיכה אמי, „רק כעבור זמן רב, אחרי שהסתלק, רק אז נודע לנו מי היה ח'ליל באמת, אף כי ידענו שהוא איש חשוב בפ.ל.ג.; היה זה עזוע נורא בשבילי כשהכרתי את פניו בדף־השער של 'מאץ', עם כל פרשת חייו ומאסרו. מה שעשו לו הצרפתים אינו הולם את כבודה של צרפת. הוא ושאר המנהיגים של הפ.ל.ג. צריכים היו להיעצר בתוניס. מקום שחיכה להם בורגיבה עם המון־ענק נלהב. אך הם לא הגיעו כלל לתוניס. המטוס הובילים במפתיע ישר לצרפת, לא למשא־זמתן אלא למאסר. בחור מסכן! הדבר הזכיר לנו מה שסיפר לנו על טרוצקי. גם בן־בלה היה אדם טהור. הוא האמין ושם מבטחו בצרפת, ולולא בגדו בו שוב כי אז אולי היה כל העסק האומלל הזה מסתיים“.

„לאט לך“, ליגלג בעלי בלשון רכה. „הצרפתים לא הרגו אותה, מה? אפשר אפילו שעשו לו שירות גדול. עדיין הוא פופולארי, הוא לא הסתאב יותר מדי בפעולה, והילה של קדוש מעונה חופפת עליו. ברגע המתאים יוכלו להוציאו מנרתיקם. אבל יודעת את, כטרוריסט, וחשוב כל־כך, דיבר הרבה־הרבה יותר מדי, והאלוהים לבדו יודע מאיזה סכנות ניצלתם. הצרפתים מחפשים היו את בן־בלה בכל מקום. אילו מצאו אותו בביתכם, או אילו ידעו אנשיו של בן־בלה שאנו נמצאים בישראל בשנים הנסערות הללו שלפני מערכת־סיני — כל דבר שבעולם היה יכול לקרות. אנשים הנתונים בעסקים כאלה אין להם שום נקיפות־מצפון, המשחק הוא גדול מדי. לאמיתו של דבר, הרי פשוט לא יאומן שלא חקרו אתכם ביסודיות. חוסר־העקיבות של הערבים, חוסר־השיטה שלהם, מסתבר שהיו הגנתכם הטובה ביותר“.

אמא חלקה עליו. „אינך תופס? אנחנו היינו ידידים. חוץ מזה לא היה לנו מה להסתיר — כ־כן, כמעט כלום. לא היה טעם לספר לו שבת יש לנו בישראל, צריכים היינו פשוט להפריד בין שני הדברים ולהיות נאמנים לשניהם. הנה כך פשוט פעלנו בצורה טבעית וכנה, זה הכל. זמן קצר אחרי סיני, כשסיפרנו לידידינו התוניסאים שפדעתנו לעזוב את מצרים ולגור עם ילדינו, יכולים היו לשער מהי מגמת־פנינו. הם לא הציקו לנו מעולם וטענו שאין לנו מה לחשוש. הם אמרו שאנו נתונים לחסותם ולחסות הליגה הערבית, בזכותו של בן־בלה, וכי אפילו נאצר ידאג לכך שלא יאונה לנו כל רע, מפני שהוא יודע מי אנחנו וכמה נאמנים היינו לבן־בלה וכי מאושר היה כל־כך אצלנו. ידידינו התוניסאים אמרו שבדברים מעין אלה אפשר לסמוך תמיד על רגש־הכבוד של הערבים, אבל גם אם יקרה הגרוע מכל הרי הם, התוניסאים, יוציאו לי דרכון תוניסי וירשמו בו את בעלי. ובכן, רואה את, בטוחים היינו בתכלית“.

דרך־מחשבה זו לא נראתה לבעלי הגיונית ככל שנראתה להורי. אף כי שנים רבות התגורר במצרים, לא היה שייך לנו, וקשה היה לו להאמין שבתוך כל היצרים הפוליטיים האלה נשארו אי אלה יחסי אנוש בעינם וכי כדי לשמרם יש שיהיו

בני אדם מקפידים שלא לדעת את כל האמת. רציתי לדעת כיצד נסתיימה הסתבכותם של הורי עם בן־בלה.

אמא סיפרה לנו: „ח'ליל נעדר שוב זמן רב, וכשחזר היה ראשו פצוע והוא נראה כאיש נרדף. העמדות פנים כאילו אינני מבחינה, אבל רוצה הייתי שיסתלק מעצמו. זה היה בינואר 1955, ואחר־כך ראינוהו פחות. לעתים קרובות היה ישן מחוץ לבית, ובבואו היה כמתגנב כמעט. הוא אמר שעבודתו מרובה כל־כך עד שנוח לו יותר לישון אצל עמר, וצר לו שאינו יכול לפטפט אתנו כבתחילה. אמרנו לו שעם כל שאננו ניהנים מחברתו אין שום התחייבות מוטלת עליו, וכי אינו צריך לראות עצמו חייב להחזיק בחדר, אבל הוא אמר לא, מקווה הוא שהכל ישוב להיות כשהיה, והוא חש בטחון כל זמן שהחדר ברשותו ומפתח הבית בכיסו. למען האמת הייתי מודאגת. לא יכולתי לדבר אליו בצורה טבעית כבתחילה, ותמחה הייתי איך יודע לו מבעוד־מועד על קיומה של סכנה, אבל לא העזתי לשאול. כשקראתי על התנגשות רצינית בין הצרפתים והפל.ג. בטריפולי תפסתי שאירע הדבר בתקופת היעדרו... התנהגותו נשתנתה יותר ויותר. הוא היה בא בשעה מאוחרת בלילה, כשהיינו במיטה, ופעמים היה השוער מספר לנו שהוא היה בבית בשעת היעדרנו. נתעוררה בי הרגשה בלתי־נוחה. אחר־כך בא יום אחד לבקרני. הוא אמר שהגיעה שעתו לעמוד בדיבורו: הוא נוסע. הצרפתים טמנו לו פח בטריפולי, והוא נמלט בדוחק, פצוע בראשו. הצרפתי שירה בו נהרג, צר לו עליו מפני שאותו אדם היה אב למשפחה. הוא הלך לארוז את חפציו, אחר־כך בא לקראתי כשהמוודה בידו ושאל אותי אם יוכל להניח כמה חפצים באורח סמלי ולהשאיר אצלו את המפתח, מפני שזאת סגולת־המזל שלו ואין הוא רוצה להרגיש שהוא מסתלק בלתי־שוב. לא יכולתי להשיב את פניו, אף שלא מצא הדבר חן בעיני, אבל באמת, אילו ידעתי את העתיד להתרחש, הייתי אומרת לו שישאיר אצלו את המפתח תמיד. הוא הודה לי ואמר, „אני מקווה, אני בטוח שעוד נתראה“. איחלתי לו הצלחה, ואמרתי שאם גם מסופקת אני אם ניפגש עוד פעם, ברי לי שנשמע על אודותיו, מפני שהוא יהיה מנהיג בארצו, כדוגמת חביב בורגיבה, והוא השיב שלעולם אין אדם יודע מה הגורל צופן לו, הכל בידי שמיים. מעולם לא שבנו לראותו.

„אבל לפעמים, בלילה, שמעתי קול צעדים. איש לא התגורר אז אצלנו, ומתוך כך ידעתי שאין זה אלא ח'ליל. מעולם לא עזבתי את חדרי עד אשר שמעתי את הדלת הקדמית נסגרת. הדבר היה במרס 1956. אחר כך, בוקר אחד בחדש יוני, מצאתי את המפתח באולם הכניסה. את המפתח בלבד. אז ידעתי שח'ליל לא יחזור לעולם.

„לערך בזמן ההוא אמר לנו השוער שמשגיחים על הבית ומישהו שאל אותו שאלות עלינו ועל הדייר שלנו. מה טיבו? מה מעשיו? כלום עודו גר אצלנו? האם הוא נקרא בני, או בנה, או בלה? השוער ענה שמעולם לא שמע שם כזה.

שהאיש המתואר דומה שהוא ח'ליל ח'אלד, אלא שעקר מכאן ולא הוא גם לא אנחנו אין אנו יודעים לאן הלך. אחרי־כן מצאתי בתיבת־המכתבים שלנו גלויה יעודה למר בן־בלה. מזור היה הדבר, אחרי מה שסיפר השוער. הנה כי כן פניתי אל עמר, והוא אמר כי בן־בלה זה הוא ידיד קרוב לח'ליל, שמצפים לבואו למצרים בקרוב. אבל הואיל וח'ליל עזב את מצרים הריהו מוכן לשלוח לו את הגלויה הזאת, והוא יעבירנה לאותו בן־בלה.

„רווח לי כששמעתי שח'ליל נסע, הוא הקפיד לעמוד בדיבורו. שוב לא היה הענין מטרידני. אחר־כך באה פרשת סואץ, וכולנו חשנו עצמנו נטולי־בטחון כל־כך. אחר־כך באו התמונות הללו ב'מאץ' ומערכת־סיני... בני המסכן! כלוא בבית־הסוהר במבחר שנותיו". אמא נפעמה מאד. „היית רוצה לראות את תמונתו?”

✽

היא העלתה תיק שהכיל תצלומים של יקירי־נפשה, ומתוך הפרצופים שהקיפו את ימי נעורי העלתה גליון נייר שממנה מוקף אותיות ערביות בצבעים עזים של אדום וירוק, ניבט פרצוף שתמחם ונאה, תווים עדינים, פה אני־רגש, עיניים נוגות ועמוקות, וסבר של הדרה מטופחת, שקטה, הפנים שבראי, מעוטרי האש, פני דורי... אמא אמרה: „התוניסאים הדפיסו והפיצו את העלונים האלה מיד אחרי שנודע על מאסרו של בן־בלה”. גאה היתה כאילו היתה לה יד במחאה הזאת. היא הניעה בראשה: „צאי וחשבי שהוא היה בעיני אני־רגש וחולמני מפדי שיהיה המנהיג. בטוחה הייתי שעמר הוא המנהיג”.

„האם שמעת עליו מאז מאסרו?” חקתה.

„רק במעורפל. חשבתי שבבית־הסוהר אולי אין נותנים לו ספרים לקריאה, ומתוך כך ודאי קשה עליו שבעתיים לשאת את מאסרו. לפיכך נתתי גל של ספרים לאחד התוניסאים שלנו שעמד לנסוע, ולאחר־מכן קיבלתי מפאריו גלויה בלתי־חתומה שבה נאמר שידידנו שמח כל־כך על שזכרנו אותו. לעתים קרובות שוחחנו עליו עם ידידנו התוניסאים. סבורה אני שרגזו עלי מעט כשאמרתי שהוא גיבור לאמיתו. הם אמרו שגם הם עשו מעשים מסוכנים וישבו בית־הכלא, אבל אני אמרתי שהם בלי ספק בחורים טובים ונהדרים אלא שבן־בלה הוא יותר מכך, אפילו יותר מפטרייט סתם — שהוא קובע לו מקום לעצמו”.

אמא שאלה: „רוצה היית שאתן לך את תמונתו?” אמרתי, כן. הרי אלה פניו של דורי, שנאבק מאבק נואש כל כך להיות בן־חורין, להיות שלם.

„בדבר אחד אני בטוחה”, אמרה אמי. „בן־בלה איננו אדם היושב בחיבוק־ידיים, אף לא בבית־הסוהר. הוא חייב לקרוא, לחשוב, לעיין בדברים, כאשר ישוחרר, או אפשר שיגיע למלוא שיעור־קומתו. אולי דרוש היה לו הזמן הזה, אפילו הדבר הנורא הזה. מי יכול לדעת בכלל? כלום לא מופלאים הם החיים האלה, כל חיים שהם, שבהם אנו נפגשים ונפרדים וחוזרים ונפגשים, החיים האלה שאינם מסתיימים לעולם?”

חייכנו זו אל זו מעל לפנים השחומים האלה שבינינו.